

С. В. Смирнов

АНТРОПОГЕНЕЗ: ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ АРХЕОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ В РОЗРОБЦІ ПРОБЛЕМИ

Успішна розробка теорії антропогенезу можлива лише за умови плідної співпраці філософії та конкретних наук, зокрема археології палеоліту, оскільки вона має чітко виражений міждисциплінарний характер.

Проблема походження людства є однією з найскладніших проблем науки. Справа не лише в тому, що антропогенез є найдавнішою сторінкою людської історії, яка представлена найменшою кількістю фактичних даних, але й у тому, що вона має міждисциплінарний характер, тобто повинна вирішуватися спільними і добре скоординованими зусиллями багатьох наук. Оскільки людина — це складна біосоціальна істота, тому зрозуміло, що досліджують минуле, сучасне та визначають перспективи її майбутнього розвитку як суспільні, так і природничі науки. Кожна з них вивчає якийсь один бік людського буття, користуючись при цьому своїми специфічними методами, і з таких вузьких позицій намагається досягнути людину як єдине ціле. З цих причин не існує однозначних поглядів на людину, і кожна з наук формує свій образ. Точаться гострі дискусії як у межах біологічних та суспільних наук, так і між ними. Ось чому сучасна наука своє найголовніше завдання вбачає у створенні синтетичної цілісної картини людини. Останнім часом це завдання набуло такої значущості, що висунута ідея побудови теорії тотальної цілісності людини, і ця теорія повинні розглядатися як модифікація теорії соціальної форми руху матерії, «коли всі компоненти теорії соціальної форми руху матерії беруться і використовуються в їх спрямуванні на дослідження генезису, буття та структури людей як суб'єктів діяльності»¹. Постає завдання подальшої конкретизації філософського розуміння людини, розробки принципів її вивчення на рівні конкретних наук, пошуків співвідношень конкретно-наукового бачення людини з філософським осмисленням її природи та сутності². Моністичний підхід до людини не лише дає можливість критичної оцінки всієї сукупності суперечливих поглядів на людину, вироблених різними науковими напрямами, але й радикально переборює психофізіологічний та соціобіологічний дуалізм (незалежне протистояння психічного і фізичного та соціального і біологічного в житті людини)³. Важливо зазначити ще й те, що створення теорії тотальної цілісності людини, побудованої на єдиних загальних принципах взаємодії різноманітних наук, вимагає не лише цілісності загальних висновків, але й цілісного характеру процесу пізнання людини⁴. У забезпеченні цілісного бачення людини важливу роль відіграє правило додатковості досліджень тим чи іншими методами⁵.

Зрозуміло, що завдання створення теорії тотальної цілісності людини не може бути успішно вирішене без відповіді на питання про те, з яких причин і під дією яких чинників виникла людина. Адже без знання генезису людини не можна чітко зрозуміти її сучасне існування та визначити перспективи на майбутнє. Зважаючи на викладене вище, роль і значення археології у вирішенні питань антропогенезу набуває нового, більш важливого виміру.

Відомо, що археологія палеоліту володіє унікальними можливостями для вивчення антропогенезу, оскільки вона досліджує найдавніші археологічні пам'ятки і, таким чином, формує відповідну джерельну базу. Якщо антропологія

добуває джерела з формування морфологічної структури тіла людини, то археологія палеоліту — джерела походження соціальних форм життя.

Але зусиль археології, антропології та інших наук недостатньо для повного вирішення даної проблеми. Ці науки добувають та пояснюють джерела, але загальні підходи до їх історичної інтерпретації визначають філософія та соціологія. З'ясовуючи питання про рушійні сили соціального розвитку, вони визначають рушійні сили антропогенезу, його основні фактори. Не варто забувати, що сучасна теорія антропогенезу почала формуватися не на природничо-науковій, а на філософсько-соціологічній основі. Археологічні, антропологічні та інші джерела тільки тоді можуть розкрити загальну картину антропогенезу, коли вони будуть інтерпретовані з точки зору єдиних вихідних принципів дослідження, породжених філософією та соціологією.

Таким чином, основні фактори антропогенезу визначаються не тими науками, котрі володіють джерелами, а тими, які досліджують сутність людини, її природу та місце в світі. Отже, без взаємодії конкретних наук, зокрема археології та філософії, не може бути створено сприятливих умов для вивчення антропогенезу, що особливо сьогодні має велике значення. Йдеться про те, що філософія, на відміну від конкретних наук, розглядає людину в її найбільш загальних характеристиках, тобто як суб'єкт соціального розвитку і, спираючись на всезагальне розуміння людини, на єдиних методологічних засадах об'єднує зусилля всіх наук, дотичних до вивчення антропогенезу, сприяє побудові логічно впорядкованої системи знань з цієї складної міждисциплінарної проблематики. У цьому полягає методологічна та інтегративна роль філософії в побудові теорії антропогенезу.

Але, пропонуючи вихідні методологічні принципи розробки теорії антропогенезу, вона не може розкрити його механізму, внутрішню логіку цього процесу. Це завдання повинні вирішувати, добре скоординувавши свої творчі зусилля, конкретні науки, серед яких значна роль належить археології. Тобто кожна з галузей знань в побудові синтетичної теорії антропогенезу повинна виконувати свою роль.

Отже, проблема походження людини не лише загальнонаукова, але й філософсько-світоглядна. Визначення сутності людини дає антропогенезу змістовну характеристику, спрямовує дослідницькі зусилля на пошук генезису якісних ознак людини⁶. Лише за таких умов можна створити синтетичну теорію антропогенезу, в якій будуть відображені і всеохоплююче розуміння людини, і логічно впорядковані між собою висновки конкретних наук щодо механізму цього процесу.

З вищесказаного стає зрозуміло, що одним з головних завдань статті є питання про те, як в сучасних поглядах археології на походження людини забезпечується єдність археології та філософії.

Слід зазначити, що стосовно антропогенезу в археології не існує єдиної для всіх дослідників точки зору. Зрозуміло, що людина — це біосоціальна істота, яка підпорядковується дії як біологічних, так і соціальних закономірностей при головній ролі останніх. Але декларативне розуміння цих співвідношень використовується в дослідницькій роботі із значними труднощами, і це негативно впливає на висновки археології. Для цього є свої причини, у тому числі методологічного характеру. Головна причина полягає в тому, що в науці взагалі не існує єдиного розуміння людини. Сформувався два підходи до дослідження людини: філософсько-соціологічний та біолого-класифікаційний, які значною мірою суперечать один одному.

Філософсько-соціологічний підхід розглядає людину як живу істоту, яка на відміну від інших живих істот здійснює принципово нову життєдіяльність, в основі якої лежить предметно-практична діяльність, тобто праця. Для людини праця є механізмом її опосередкованого пристосування до довкілля. Праця і фактори, які її супроводжують, — свідомість та колективність, — конструюють соціальність як цілісний спосіб буття людини⁷. Отже, спираючись на філософсько-соціологічне розуміння людини, про наявність праці можна говорити лише за умов існування свідомості та колективності. З точки зору філософії, соціології та інших наук, які в оцінці своїх фактів дотримуються філософсько-соціологічних принципів визначення людської якості, першою в історії соціальною істотою був *Homo sapiens* пізнього палеоліту. Доказом цього є остаточно сформовані морфо-

функціональна структура тіла людини, в тому числі мозок людини як орган свідомості, предметна структура праці, мистецтво та найдавніші релігійні вірування як форми суспільної свідомості.

Біолого-класифікаційне розуміння людини базується на використанні притаманних біологічній систематиці критеріїв — морфологічних та функціональних особливостей тіла, живих істот, яких об'єднує біологічний спосіб життєдіяльності, і які існують за рахунок безпосереднього пристосування до природи.

Оцінюючи біологічне буття людини, ми вже зазначали, що перебування людини в біологічній систематиці до певної міри є нонсенсом, насиллям над її соціальною суттю⁸. Адже людина, перш за все, істота соціальна, її життєдіяльність не є біологічною, як і усіх інших представників живої природи. Заносячи людину до біологічної систематики, по суті, ігнорують основну її характеристику — соціальну сутність. Врахування соціальних ознак оцінюється як порушення принципів побудови біологічної систематики, із внесеними не притаманними їй критеріями.

Отже, щодо дослідження людини склалася непроста пізнавальна колізія. І хоча проблемі взаємозв'язку біологічного з соціальним присвячено багато літератури, вищезгаданим питанням у їх відношенні з проблемою антропогенезу належна увага не приділялася. Намагання представників конкретних наук оцінити дану колізію дуже часто бували невдалими.

Прикладом цього може бути точка зору відомого радянського антрополога В. П. Алексєєва. Він намагався довести, що філософський та антропологічний критерії принципово відрізняються за призначенням. На думку вченого, філософський підхід спрямований на висвітлення соціальних функцій, в центрі якого — людське суспільство та його планетарне, космічне місце. Антропологічний підхід показує біологічну специфіку людини, її морфофункціональні особливості. На переконання В. П. Алексєєва, врахування біологічних критеріїв при філософській оцінці людини призводить до приниження її соціальної ролі. Врахування головної соціальної ознаки, — фактору праці при оцінці місця людини в біологічній систематиці, — визначається автором як порушення класифікаційних основ, і як вульгаризація науки⁹.

В. П. Алексєєв обидва підходи розглядає як рівноцінні, і як такі, що не мають ніякого взаємозв'язку. З цим важко погодитись, адже людина — цілісна біосоціальна істота, і тому закономірно постає питання про необхідність поєднання цих підходів. Але й виникає питання про те, як це зробити. Те, що біологічний критерій при його використанні суперечить соціальному, В. П. Алексєєв оцінює як наукову норму, а не проблему, яка повинна бути досліджена. За таких обставин невідомо, яке розуміння — філософське чи біологічне — необхідно брати до уваги. З точки зору В. П. Алексєєва, коли йдеться про походження суспільства, необхідно враховувати філософський критерій та фактор праці. Якщо ж йдеться про походження людини як живої істоти, то слід враховувати морфофункціональний, тобто біологічний критерій, а не фактор праці. В результаті, за В. П. Алексєєвим, виходить, що ми повинні відтворити не один антропогенез (такий, яким він був у минулому), а фактично два: один для суспільства, інший для людини. Такі небажані висновки можна одержати, якщо не враховувати цілісність людини і необхідність органічного поєднання філософсько-соціологічного та біолого-класифікаційного підходів, коли йдеться про вирішення проблеми походження людства.

Вище ми зазначали, що оскільки людина — це поєднання біологічних і соціальних характеристик, то ставити питання про відмінність між різними критеріями слід у тому сенсі, що філософсько-соціологічний критерій є основою для біолого-класифікаційного, і що біолого-класифікаційний критерій є конкретизацією філософсько-соціологічного¹⁰. Тобто треба говорити не про протистояння підходів, а про їх ієрархію. Як біологічний критерій повинні оцінюватися й ті морфофункціональні ознаки тіла, які безпосередньо пов'язані з працею. Такі думки вже висловлювалися в антропологічній літературі¹¹. За таких умов можна твердо стояти на позиціях цілісності людини й цілісності антропогенезу, і також описувати його як процес взаємопов'язаного становлення біологічних і соціальних якостей людини. Сказане належить до сфери філософської методології, і для представників конкретних наук, у тому числі й для археологів, було б корисно,

якби філософи висловилися з цього приводу. Це значною мірою посприяло б позбавленню археологічних та антропологічних поглядів на антропогенез внутрішньої суперечливості.

В археології існує думка, що антропогенез і соціогенез — це два різночасові процеси. Для прикладу можна звернутися до узагальнюючої статті Д. А. Крайнова, написаної одразу після проведеного у 1968 році симпозіуму з проблем антропогенезу¹². Висловлені тут констатації до певної міри стали переломними для формування сучасних археологічних поглядів на антропогенез. Д. А. Крайнов цілісний, тобто, єдиний в своїй основі процес походження людства розбиває на два процеси і доводить, що з самого його початку вже існували праця й суспільна істота, яка лише у біологічному сенсі продовжувала формуватися аж до настання пізнього палеоліту. Становленню людини як соціальної істоти він відводить час існування австралопітеків — наших далеких біологічних попередників. Цікаво, що становлення суспільної людини і становлення суспільних відносин у концепції Д. А. Крайнова — це різні процеси, де перший з них змінюється наступним. На його думку, майже два мільйони років існувала суспільна людина без сформованих суспільних відносин.

Незважаючи на наведені вище теоретичні недоречності, ця концепція у різних модифікаціях існує й до нашого часу не лише в окремих спеціальних дослідженнях, але й в загальноісторичних працях, а також в науково-популярних виданнях. Вже давно стало звичним твердження про те, що соціальні якості людини з'явилися набагато раніше, ніж завершилася трансформація тіла викопної мавпи в тіло людини сучасного фізичного типу. З'явилася навіть така формула: соціогенез випереджав антропогенез.

Зазначаючи цю обставину, необхідно відповісти на питання: чому так сталося? Які причини цих суперечностей та логічних помилок? Відповідь полягає в тому, що, по-перше, Д. А. Крайнов постійно переходить з філософсько-соціологічного розуміння людини на біолого-класифікаційне, по-друге, працю він розглядає й оцінює не так, як це відбувається у філософії та соціології.

Археологи, а за ними й представники інших наук, що досліджують проблеми антропогенезу, розглядають працю з надто вузьких позицій, а саме як суто технологічний процес. Оскільки з точки зору філософії та соціології праця також обов'язково є процесом соціальноутворюючим, тобто процесом відтворення соціальних відносин. В археології соціальноутворююча функція праці не фігурує як її визначальна риса, і тому не є актуальним питання про способи пошуку її ознак в археологічному матеріалі. Працею вважається будь-яка діяльність, що здійснюється за допомогою використання штучно виготовлених інструментів. Структура засобів праці з двома її підрозділами до уваги не береться. Досить часто не враховується й той аспект, що праця вимагає діяльності свідомості та відповідної структури мозку. Це відбулося з самого початку становлення археології палеоліту як окремої наукової дисципліни у межах археологічного знання. З того часу проблема праці у науковій думці невпинно досліджувалася, й тому тут були досягнуті значні результати. Але в археології все залишилося так, як було в середині минулого століття.

Можливо, однією з причин цього є те, що в дефініції К. Маркса, яку за основу брали вітчизняні дослідники, соціальноутворююча роль праці зовсім не відображена. У спеціальному розділі «Капіталу» К. Маркс дає таке визначення праці: «Праця — це процес переробки матеріалу природи в необхідні людині предмети, який здійснюється свідомо та цілеспрямовано за допомогою знарядь праці»¹³. Соціальноутворююча роль праці розкривається ним не в одному місці, а на різних сторінках багатьох його творів. Необхідно зазначити й те, що вона сприймається на абстрактному рівні, тоді як технологічна її функція — на рівні емпіричного знання.

На жаль, у багатьох сучасних філософських дослідженнях з проблем праці її соціальноутворюючої функції у самому ж визначенні немає. Ось як дає поняття праці у своїй монографії С. С. Товмасян: «Праця — це соціально обумовлений, цілеспрямований та усвідомлений процес, спрямований на творення матеріальних і духовних потреб людини, здатних задовільнити усю суму різноманітних потреб суспільної людини. Форми праці, зорієнтовані на доцільну видозміну природи, природних процесів та інформації, реалізуються опосередковано, через

засіб»¹⁴. Далі автор пояснює, що основним першопочатковим видом праці є матеріально-виробнича праця. Але знову-таки нічого не сказано про її суспільноутворюючу функцію.

Сьогодні все більше стає зрозумілим, що в дослідженнях з антропогенезу необхідно забезпечити всеохоплююче розуміння праці, що лише у цьому разі можна побудити тих логічних суперечностей, котрі руйнують цілісну його картину. У вирішенні цих завдань багато чого залежить від філософії, бо саме вона покликана, виконуючи свою методологічну функцію, забезпечити цілісне розуміння людини та її соціальної життєдіяльності. Якщо у філософії йдеться про діяльну сутність людини і вона стверджує, що людина є ніщо інше як людська діяльність, в основі якої лежить праця, то становлення людини є перш за все становленням людської праці. Таке розуміння антропогенезу ще від Ф. Енгельса, і саме у цьому сенс його відомого афоризму «праця створила саму людину». Акцентуємо на цьому значну увагу, адже багатьма дослідниками стверджується, що, за Ф. Енгельсом, спочатку виникає праця, а потім завдяки її розвитку відбувається перетворення мавпи в людину. Так, А. А. Зубов писав: «Тут розуміється, що працювала спочатку істота, яка ще не стала людиною, тобто для того, щоб стати людиною, треба було попрацювати»¹⁵. Викликає подив, що Ф. Енгельсу приписують те, чого він ніколи не говорив. Адже Ф. Енгельс навмисно зазначав, що точка зору про те, що мова виникла з праці і разом з працею, є єдино правильною. Становлення мови він тісно пов'язував з перетворенням гортані мавпи в гортань людини, тобто з формуванням органу мовного спілкування та формуванням руки як органу праці. Отже, за Ф. Енгельсом, становлення праці нерозривно пов'язане з формуванням морфоструктури тіла людини. В процесі походження праці відбувається не лише становлення суспільної людини, але й усього соціального комплексу¹⁶.

Під впливом філософської методології конкретні науки та археологія в тому числі повинні добре усвідомити ту істину, що сучасні погляди на антропогенез почали формуватися не на природничо-науковій, а на філософсько-соціологічній основі шляхом екстраполяції сутності людини на процес її походження, і що проблема антропогенезу не може досліджуватися без вирішення світоглядних її аспектів. Отже, в археології слід подолати звужене розуміння праці, і тоді стане можливим показати її генезис на археологічних матеріалах.

Акцентуючи увагу на цій обставині, слід зазначити, що звужене розуміння праці не лише використовується в археологічній та антропологічній науках, але й робляться спроби теоретичного обґрунтування таких підходів. В своїй монографії В. П. Алексеев стверджує, що для нього будь-яка доцільна знаряддева діяльність є працею. «...Знаряддева або трудова діяльність, — пише він, — починається з людини, розуміючи не лише сучасне людство, але й довгий ряд його гомінідних предків»¹⁷. Отже, людину він розуміє в біолого-класифікаційному сенсі, і працею наділяє не лише всіх представників роду *Homo*, але й усе сімейство гомінід, до якого входять, окрім сапієнсів, неандертальців, пітекантропів та хабілісів, і викопні людиноподібні мавпи. В іншому випадку він наголошує, що австралопітек належить до людей¹⁸. Але при цьому В. П. Алексеев появу свідомості та соціальних зв'язків у їх сформованому вигляді відносить до пізнього палеоліту, коли на історичну арену виходить *Homo sapiens*. Отже, з точки зору В. П. Алексеева, протягом кількох мільйонів років праця існувала без свідомості, членороздільної мови та соціальних відносин. Взагалі треба зазначити, що він виступає проти спроб простежити якісні етапи розвитку знаряддевої діяльності на шляху до праці, та переконує, що такі спроби можуть бути лише у філософських дослідженнях і зовсім недоцільні в конкретно-наукових побудовах¹⁹. При даному підході вивчення генезису праці взагалі неможливе.

Всеохоплююче розуміння праці передбачає те, що праця як технологічний і соціальноутворюючий процеси здійснюється свідомо, з використанням засобів праці. А відтак, становлення праці, системи засобів праці, свідомості, її деривату членороздільної мови, суспільних відносин повинно оцінюватися як різні складові єдиного процесу. Становлення усіх проявів суспільного життя та становлення людини з її специфічною морфологією тіла з'єднуються в антропогенезі в єдиний нерозчленований, багатогранний процес.

Становлення праці слід розглядати з точки зору становлення її предметної структури, матеріальним субстратом якої є система засобів праці та морфострук-

тура людини. При такому підході сама постановка питання, що система засобів праці виникає раніше, ніж суспільна людина з її природними органами трудової діяльності, викликає заперечення. В контексті вищесказаного виникає необхідність відмови від спрощеного розуміння поняття знаряддя праці. В археології за давнього традиційного знаряддям праці вважається будь-який штучно обитий камінь певного функціонального призначення, незалежно від того, як і якими засобами він виготовлений. Навіть найдавніша штучно пошкоджена галька вважається знаряддям праці. Доводиться, що ті, хто їх виготовляв, уже були людьми, котрі освоїли трудову діяльність. Зовсім не враховується те, в якій системі засобів діяльності існує штучно створений інструмент, за допомогою яких предметів він виготовлений.

В археології часто до знарядь праці належать навіть суто природні предмети, які використовували без будь-якої додаткової обробки, тобто предмети, які не були результатом спеціальної діяльності. Так, наприклад, відомий дослідник доісторичної Африки Дж. Д. Кларк знаряддя праці бачив навіть в діяльності рамапітека — мавпи, що існувала 14 мільйонів років тому. Він писав, що в боротьбі за виживання «рамапітек перемаг завдяки великій вазі та пристосованості до життя на землі в поєднанні з використанням знарядь праці»²⁰. Саме, виходячи з цих позицій, Ю. І. Семенов помилково стверджував, що двочленна структура засобів праці вже існувала у пітекантропів та неандертальців, отже, на його думку, вже існувало так зване досвідоме інстинктивне виробництво²¹.

Одним із аспектів походження знарядь праці є становлення системи засобів праці. Відповідно до розподілу виробництва на виробництво першого та другого підрозділів система засобів праці складається з двох основних груп: знаряддя праці, зорієнтовані на обробку сировини і створення продуктів особистого, побутового або виробничого споживання, та знаряддя праці, зорієнтовані на створення інших знарядь — машин та інструментів. Така орієнтація знарядь праці задається не їх абсолютними властивостями, а реальним використанням в контексті певної виробничої діяльності²². Отже, щодо становлення засобів праці є сенс говорити про становлення їх двочленної структури, тобто єдності знарядь праці першого та другого підрозділів.

Філософський аналіз свідчить, що знаряддя праці другого підрозділу мають тимчасове соціальне буття, тоді як знаряддя праці першого підрозділу, тобто знаряддя для знарядь, мають постійне соціальне буття. Їх функціонування є основною умовою самовідтворення засобів виробництва, оскільки лише в них постійно, від покоління до покоління накопичується матеріалізований соціально-трудова досвід людства²³. Тому наявність спеціальних знарядь для знарядь є основним показником сформованої трудової діяльності суспільної людини. Г. Ф. Хрустов мав повне право зазначити, що виникнення спеціально створених знарядь для знарядь може оцінюватися як мінімум людської діяльності, тобто як функціональний критерій людини²⁴.

Для археології ці констатації мають надзвичайно велике значення, бо дозволяють об'єктивно проаналізувати археологічний матеріал з метою відтворення механізму виникнення суспільного виробництва. На жаль, доводиться визнавати, що теоретичні побудови щодо значення знарядь праці першого підрозділу в середовищі археологів-палеолітиків довгий час не викликали зацікавленості, хоча саме їх вони повинні були зацікавити в першу чергу. Наявність в археологічному матеріалі спеціально створених знарядь для знарядь може бути матеріальним еквівалентом соціальноутворюючої функції праці.

Зробивши аналіз археологічного матеріалу на підставі вищезазначених засад, можна стверджувати, що справжнє знаряддя для знарядь як необхідний і найважливіший компонент системи засобів праці, отже, система засобів праці в цілому, виникають з настанням пізнього палеоліту. На цьому історичному етапі з'являється *Homo sapiens* — істота, морфофункціональні особливості якої дозволяють їй здійснювати свідому й цілеспрямовану трудову діяльність. Таким чином, цілісність антропогенезу виступає не лише як методологічна база теорії походження людства, але й як висновок, що спирається на фактичний археологічний та антропологічний матеріал, проаналізований відповідним чином.

Однією з негативних ознак археологічних досліджень проблеми антропогенезу є філософський нігілізм. Він проявляє себе у різних формах і досить час-

то використовує забобонні уявлення про те, що оперування філософськими категоріями в оцінці спеціфічних археологічних джерел є насильством над ними, намаганням замінити об'єктивний, неупереджений аналіз археологічних матеріалів філософською схоластикою.

Найбільш поширеною формою філософського нігілізму є некоректне використання філософських категорій. Філософські категорії застосовують у тих сферах дослідження, які цього не вимагають, або ж в теоретичних побудовах їм надається звичайний побутовий смисл. Неоднозначне розуміння того, що таке людина і що таке людська праця, про які вже йшла мова вище, — прояви нігілізму. Людину й людську працю розуміють не так, як філософія та соціологія, а так, як їх розуміють люди у своєму повсякденному житті. Тобто йдеться про відхилення від наукового розуміння цих складних категорій. Перехід до філософського розуміння людини та людської праці археологами досить часто сприймається як принесення в археологію невластивих їй підходів до оцінки археологічних фактів.

Можна зрозуміти археолога, коли він відмовляється від використання філософських принципів тоді, коли здійснюється елементарна техніко-типологічна характеристика крем'яного інвентарю. Тут дійсно використання філософських принципів недоречно, воно може лише дискредитувати філософські підходи до вивчення археологічних фактів. Але не можна зрозуміти археолога, який заперечує значення філософських принципів, коли постає завдання теоретичного осмислення результатів здійсненої техніко-типологічної оцінки матеріалу, тобто, коли йдеться про осмислення цих результатів у загальнонауковому контексті. Без цього неможливо визначити етапи технічного розвитку людства, а також показати генезис техніки та технології як соціальних феноменів.

Ось один із останніх прикладів такого підходу. У 1997 році вийшла книга Є. В. Гирі «Технологический анализ каменных индустрий. Методика микро-макроанализа древних орудий труда»²⁵. Вона має неабияке значення для правильного розуміння прийомів і методів розколювання кременю з метою вивчення виробничого інвентарю та каменю, оскільки дозволяє позбутися, побудованих на інтуїції, традиційних, часто хибних висновків, і стати на шлях об'єктивного підходу до вивчення первісної технології. Але вражає те, що її автор виступає проти використання філософських принципів в оцінці одержаних результатів. На мою монографію, в якій я намагався використати відомі на той час результати технологічного вивчення найдавніших знарядь (у тому числі із застосуванням трасолого-експериментального методу) для розв'язання проблеми генезису виробництва, він відреагував таким чином: «З філософських постулатів, а не з аналізу археологічного матеріалу виходить палеоекономічний аналіз розвитку технології розчеплення кременю С. В. Смирнова... Розгляд переваг та недоліків такого («теоретичного») плану виходить за межі цього дослідження»²⁶. Отже, Є. В. Гиря відстоює думку, що палеоекономічний аналіз стародавньої технології може бути зроблений без врахування філософських аспектів проблеми. Тобто, він впевнений, що палеоекономічний аналіз, який є дослідженням теоретичного рівня, повинен впливати безпосередньо з археологічного матеріалу, без використання вихідних філософських принципів дослідження.

Аналізуючи цю позицію, слід сказати, що теоретична оцінка фактичних даних чи емпіричних спостережень не може бути зроблена без певних теоретичних засад. Адже відомо, що факт набуває свого наукового статусу лише тоді, коли він оцінюється з точки зору певної теоретичної концепції, й дані з питань стародавньої технології обробки каменю не є виключенням з цього загального правила. Таким чином, можна свідомо збагачувати свій теоретичний потенціал, досягати результатів у визначенні фундаментальних закономірностей, або стихійно використовувати ті чи інші принципи й одержувати загальні висновки. Але творити теоретичне знання без використання вихідних загальних настанов неможливо. Вивчення технологічних прийомів розчеплення кременю є дослідженням емпіричного рівня, і його успішно демонструє Є. В. Гиря. Але, коли постає завдання теоретичного осмислення одержаних ним результатів з метою створення загальних палеоекономічних концепцій, тоді необхідне використання філософських принципів. У своїй монографії Є. В. Гиря цих питань не вирішує, він залишається у межах емпіричного вивчення матеріалу, і тому філософські аспекти його не

цікавлять. Але це не означає, що цими аспектами можна нехтувати, коли йдеться про необхідність теоретичних узагальнень.

У цьому зв'язку можна говорити про те, чи правильно використовую я філософські аспекти теорії антропогенезу, але це вже інше питання.

Без знання первісної технології обробки каменю неможливо вивчити механізм становлення праці, отже, суспільної людини. Первісна технологія повинна оцінюватися в контексті становлення функціонального змісту праці, спеціалізації матеріальних засобів праці та інших факторів трудової діяльності. Філософські принципи при цьому відіграють не лише методологічну, але й інтегруючу роль, тобто забезпечують логічну впорядкованість загальних висновків. Є. В. Гирия ігнорує філософські принципи в оцінці первісної технології, і тому з його книги неможливо зрозуміти, як використати одержані ним спостереження щодо методів розколювання каменю для розробки проблеми походження праці й антропогенезу в цілому.

Намагання звільнитися від загальних принципів розробки теоретичних проблем науки під гаслом об'єктивного та неупередженого підходу до джерел, що поширений в археологічному середовищі, фактично обертається (усвідомлює це дослідник, чи ні) ширмою, за якою приховується неконтрольований суб'єктивізм. Чи не в цьому причина, що в археологічному знанні до сьогодні не існує ustalених поглядів на антропогенез, які базувалися б на принципах цілісності та перехідності? Цей процес в його найважливіших ознаках неоднозначно оцінюється різними дослідниками, причому, ці оцінки часто бувають діаметрально протилежними. До того ж внутрішньо суперечливі висновки археології досить часто не узгоджуються з висновками інших наук навіть у тих питаннях, які не є предметом археологічних досліджень (наприклад, в питаннях походження свідомості).

Про те, до яких негативних наслідків в теорії призводить некоректне використання філософських категорій або їх свідоме ігнорування, написано дуже багато. Не менше праць присвячено і так званій логіці здорового глузду, та питанню про те, в яких сферах наукових досліджень вона може використовуватися, а в яких ні. Але все це, на жаль, майже не враховується в археології палеоліту.

Кілька десятиріч тому філософи досить активно цікавилися методологічними проблемами археологічних досліджень з питань антропогенезу, і це справило позитивний вплив на археології палеоліту. Так, філософ С. Н. Смирнов доводив, що поширені в конкретних науках, зокрема, в археології концепції «примітивної свідомості» та «проблисків свідомості» в антропогенезі не витримують серйозної критики²⁷. Філософ Ю. К. Плетніков, оцінюючи погляди Д. А. Крайнова, про які вже йшла мова вище, зазначав, що він не зрозумів специфіки філософської категорії становлення, і тому став на шлях відтворення в антропогенезі вже сформованих соціальних інститутів²⁸.

Сьогодні у філософії, на жаль, недостатньо уваги приділяється питанням правильного використання в самій археології філософсько-методологічних засад розробки проблеми. Критичних зауважень дуже мало, і вони, як правило, загального характеру. Так, наприклад, філософ Ю. І. Єфимов пише, що зв'язки археології з іншими науками, котрі розробляють теорію антропогенезу, носять формальний характер, і що за таких умов не може бути забезпечена її змістовна участь в побудові даної теорії²⁹. Що ж до окремих висновків археології, то в сучасних філософських дослідженнях з проблем антропогенезу трапляється, як правило, некритичне сприйняття її поглядів щодо походження праці, і як наслідок цього виникають надзвичайно суперечливі філософські концепції антропогенезу. Розглянемо лише окремі приклади. В монографії В. П. Кузьміна «Принципи системності в теорії і методології К. Маркса», яка вирізняється з тої маси поверхових марксознавчих робіт застійного періоду серйозним підходом до проблеми, зазначається, що системне розуміння людської історії вимагає системного розуміння процесу відокремлення людини від тваринного світу³⁰. Але немає навіть натяків на те, що перенесення в антропогенез готових засобів праці і готового виробництва суперечить самим методологічним вимогам. Особисто для мене методологічні розробки В. П. Кузьміна стали першим і найголовнішим поштовхом до переоцінки традиційних археологічних висновків щодо походження праці і переходу на рейки системної оцінки археологічних свідочств. Звідси виникає потреба сформулювати проблему походження праці як основоположну

в теорії антропогенезу, і саме в цьому вбачати головне завдання дослідження ранньопалеолітичної доби³¹.

З цієї точки зору на особливу увагу заслуговують філософські дослідження, в яких безпосередньо розглядаються проблеми генезису праці. Ми вже аналізували концепції філософа Ю. І. Єфимова щодо походження праці³², тому тут зазначимо головне. Перший етап його концепції — це виникнення твариноподібної форми праці, яка повністю знаходиться у сфері дії біологічних закономірностей. За Ю. І. Єфимовим, вона існувала у викопних мавп, і яка, на його думку, може бути охарактеризована як передсоціальна «знаряддєва» адаптація. Другий етап характеризується виготовленням штучних знарядь-посередників, які визначаються ним як елементарні знаряддя праці. Протягом другого періоду природний добір втрачає монопольне значення, бо пристосування до навколишнього середовища певною мірою здійснюється також і за рахунок еволюції цих елементарних знарядь праці. За визначенням автора концепції, другий етап — це першолюдська соціальна адаптація. Заключний, третій етап — це соціальна адаптація. В цей час природний добір втрачає значення спрямовуючого фактора розвитку, а на його місце приходить сформована суспільна праця.

Перевагою концепції Ю. І. Єфимова є те, що він припускає наявність між працеподібною знаряддєвою діяльністю тварин і власне людською працею перехідної форми діяльності (першолюдської соціальної адаптації). Але цього недостатньо, коли йдеться про оцінку конкретних фактів. Перший етап не може належати до генезису праці: це лише підготовка до нього — час визрівання біологічних передумов майбутнього походження праці на основі знаряддєвої діяльності тварин. Третій етап також не може належати до антропогенезу, оскільки він є його історичним результатом, котрий характеризується перш за все вже цілком сформованою суспільною працею. Таким чином, для генезису праці і, отже, антропогенезу залишається лише другий етап.

Спираючись на археологічні констатації, Ю. І. Єфимов припустився прикрих логічних помилок. Так і передсоціальна «знаряддєва» адаптація (перший етап), і першолюдська соціальна адаптація (другий етап) у нього належать до часу існування австралопітеків, а соціальна адаптація (третій етап) — до *Homo sapiens*. У такому разі для діяльності архантропа та палеоантропа у концепції не залишається місця. Логічно, архантроп та палеоантроп раннього палеоліту повинні належати до другого етапу, тобто до першолюдської соціальної адаптації, коли ще продовжував діяти природний добір. Але це суперечить висновкам археології про те, що у ранньому палеоліті вже існувала двочленна система знарядь праці і відповідно справжня трудова діяльність. Намагаючись примирити ці дві суперечливі позиції, — висновки археології про наявність у ранньому палеоліті справжніх знарядь праці з висновками філософії, що справжньою суспільною людиною можна вважати тільки *Homo sapiens*, — Ю. І. Єфимов прийшов до логічних неузгодженостей. То він пише, що на другому етапі (час існування пізніх австралопітеків) праця звільнилася від своєї інстинктивної форми, то зазначає, що лише *Homo sapiens* оволодів справжньою людською працею, яка, виконуючи роль соціального адаптивного механізму, повністю відмінила дію природного добору.

Ще більш відчутні логічні суперечності спостерігаємо у концепції генезису праці, яку розробив філософ І. Л. Андрєєв. У першому виданні книги, виходячи з системного розуміння антропогенезу, він уже зазначав про необхідність вивчення генезису праці у взаємозв'язку з генезисом свідомості, мови, суспільних відносин та інших факторів, котрі визначають соціальну сутність людини. Цю ж думку І. Л. Андрєєв розвиває у другому розширеному виданні книги. Він акцентує свою увагу на тому, що «в процесі антропосоціогенезу генетичним посередником між новим та старим, біологічним та соціальним, «полоум'ям», в якому вихідні біологічні передумови переплавляються в чудо самоствердження усвідомлюючої себе матерії, виступає трудова діяльність, що формується»³³. «Теза про діяльну сутність людини, — пише він далі, — передбачає, що праця, яка формується, є не лише спільною предметно-практичною діяльністю, але й тим «стрижнем», навколо якого кристалізуються передумови майбутньої різноманітності соціальних зв'язків індивідів»³⁴. І. Л. Андрєєв виступає проти спроб досліджувати походження людства як суму різночасових процесів становлення соціальних феноменів. «Більш адекватною, — зазначає він, — виступає точка зору, висловлена С. В. Смирновим, згідно з

якою методологічно необгрунтованою є сама ідея про те, що антропогенез і соціогенез — різні процеси, які відбуваються у різний час і різними темпами»³⁵. «Метафізичний розрив еволюції мозку і становлення праці,— на думку цього автора,— є головною гносеологічною причиною ігнорування процесів перебудови внутрішньої структури та архітектоники мозку, акцентування уваги лише на його абсолютних розмірах»³⁶. Але всупереч цим його теоретично вірним констатаціям доводить, що «соціогенез (особливо на заключних етапах свого розвитку) міг не лише випереджати, але й «підганяти», виводити з еволюційних тупиків антропогенез, «підштовхувати» його завершення»³⁷.

Отже, методологічні позиції щодо принципу цілісності у І. Л. Андрєєва викладені не завжди послідовно. І ця непослідовність збільшується, коли йдеться про відтворення механізму становлення праці.

Концепція генезису праці у І. Л. Андрєєва складається з п'яти етапів. Перший етап позначено терміном «біос». Це біологічна життєдіяльність, у межах якої лише помітна різниця у використанні засобів безпосереднього й опосередкованого (за допомогою предметів-посередників) задоволення біологічних потреб. Другий етап має назву «розмавлення» мавп. Його характерною особливістю є використання біологічно нейтральних посередників, які, на думку автора, розхитували тваринну життєдіяльність. Це час австралопітеків. Третій етап названо перехідним ступенем. У його межах відбувається інтеграція старих здобутків та новацій, створюються еволюційно перспективні їх комбінації. Четвертий етап визначається як процес становлення людини і суспільства. Його, за висловом І. Л. Андрєєва, визначають такі зміни: «Нові компоненти розвиваються в «матриці» елементів і зв'язків соціальної якості, що формується»³⁸. П'ятий етап позначено терміном «соціум». З цього часу й існують сформовані люди та сформована трудова діяльність.

З вищенаведеної концепції, зовсім незрозуміло, як формується праця, бо мова афоризмів не може розкрити суті генетичного процесу. Хоча І. Л. Андрєєв позитивно оцінює наші спроби показати генезис трудової діяльності крізь призму становлення системи засобів праці³⁹, цей підхід він не використовує. Чітко не визначено початок антропогенезу. Діяльність австралопітеків позначається терміном «розмавлення» мавп, і це є помилкою. Діяльність австралопітеків не виходила за межі суто біологічного способу пристосування до навколишнього середовища, а «розмавлення» мавп за змістом поєднується з переходом до людини, адже «розмавлення» було водночас процесом набуття нових, надбіологічних якостей.

Взагалі в проблемі переходу до людини у І. Л. Андрєєва багато незрозумілого й суперечливого. Викликає подив, що перехідний період і становлення людини у концепції І. Л. Андрєєва оцінюються як різні у часі процеси. Відповідно до назви третього етапу перехідною істотою у концепції названо лише пітекантропа, що ж до неандертальця, то його названо людиною, що формується. Отже, перехідна істота передувала людині, що формується, хоча зрозуміло, що пітекантроп і неандерталець — це дві послідовні форми становлення *Homo sapiens*, тобто перехідні до нього істоти. Інколи складається враження, що цієї точки зору дотримується також і сам автор, оскільки на деяких сторінках монографії перехідною істотою він вважає не лише пітекантропа, але й його наступника неандертальця. Ось як це викладено у тексті: «Перехідну істоту вже не можна віднести до мавпи, але й до «готових» людей — також. Первісне стадо пітекантропів та неандертальців не відповідало критеріям тваринної зграї, проте до елементарної власне суспільної ланки — родової общини — перед нею лежав великий еволюційний шлях»⁴⁰. Всупереч цьому в деяких випадках до перехідних істот залучається також хабіліс — попередник пітекантропа, а неандерталець зовсім не згадується: «Систематичне використання підправлених природних знарядь повільно змінилося створенням універсальних знарядь перехідних істот (від хабілісів до синантропів)»⁴¹.

Таким чином, І. Л. Андрєєв перехідними істотами вважає хабілісів, пітекантропів та неандертальців. В такому разі не зрозуміло, чому він виступає проти оцінки всього антропогенезу як перехідного періоду. Він критикує нас за вислів, що між твариною та людиною лежав довготривалий перехідний період⁴². «Оце «між», — пояснює він, — веде до метафізичного трактування перехідного періоду як якогось «еволюційного провалу», котрий скоріше розділяє, ніж пов'язує біоло-

гічний і соціальний рівні розвитку матерії»⁴³. Взявши за основу оцінки нашої думки одне лише слово і не вдумавшись в суть сказаного, що, до речі, розкривається в усьому змісті нашої монографії, критик побачив метафізику там, де її не було. Адже перехід ніколи не може бути провалом. Провал за змістом суперечить можливості переходу. Що, наприклад, змінилось би, як би ми замість речення «перехідний період між біологічними і соціальними формами розвитку» написали б речення «перехід від біологічних до соціальних форм розвитку»? Хіба у другому реченні більше діалектичності, ніж у першому?

Суперечливість у питанні перехідного періоду призвела І. Л. Андрєєва до суперечливості в оцінці первісного стада. Ми вже цитували той момент, де він пише, що, з одного боку, до первісного стада належать пітекантропи та неандертальці. З другого — одні лише істоти третього етапу, тобто пітекантропи⁴⁴. Отже, в даному випадку стверджується, що неандерталець уже вийшов за межі первісного стада і перетворився у соціальну істоту. Тоді з яких причин неандерталець оцінюється як людина, що формується, і як це зазначено у концепції? Не зрозуміло також, як поєднати вузьке розуміння перехідного періоду з твердженням про те, що і хабіліси, і пітекантропи, і неандертальці були істотами, котрі «характеризують різні полоси перехідного ступеня»⁴⁵.

У книзі І. Л. Андрєєва, крім логічних суперечностей, є чимало неточностей фактичного характеру. Так, вказується, що неандертальці освоїли виготовлення технологічно спеціалізованих знарядь⁴⁶, хоча відомо, що в той час у цьому напрямі були зроблені лише перші кроки, і що спеціалізація знарядь — це досягнення *Homo sapiens* пізнього палеоліту. Невірним є твердження, що рубило було спеціалізованим знаряддям для виготовлення засобів виробництва⁴⁷.

Зважаючи на недоліки теоретичного та фактологічного характеру, слід сказати, чому так сталося. Одна з головних причин полягає в тому, що І. Л. Андрєєв не дотримується якогось одного розуміння людини, він досить часто переходить з біолого-класифікаційного до філософсько-соціологічного, і тим самим, вносить плутанину у свою концепцію антропогенезу; мало цікавиться тим, як методологічні засади теорії антропогенезу використовуються в конкретних науках, зокрема в археології палеоліту. Некритична компіляція висновків конкретних наук, які є надто суперечливими, і навіть елементарна неуважність призводять до того, що І. Л. Андрєєв використані ним констатації часто викладає у перекрученому вигляді. Так, наприклад, він звинувачує нас у тому, що ми не визнаємо штучність походження деяких ранньопалеолітичних знарядь з каменю, коли ми говоримо не про відсутність штучних знарядь, а про відсутність свідомого відношення до них, оскільки мозок як орган свідомості у ранньому палеоліті ще не сформувався. Взагалі складається враження, що монографія І. Л. Андрєєва — це результат надто поспішної і невиваженої роботи.

З розглянутих вище філософських досліджень складається враження, що проблема перехідного періоду набула якихось дивних форм, тому слід сказати декілька слів про історіографію проблеми.

Ідею перехідного періоду запропонував Ф. Енгельс, причому, він мав на увазі перехід від тваринного світу до людського суспільства, тобто перехід в його широкому сенсі. Сьогодні і в конкретних науках, і в філософії перехідний період трактується по-різному в залежності від того, якого розуміння людини дотримується дослідник. Оскільки навіть у межах одних і тих же праць автори досить часто переходять від біолого-класифікаційного розуміння людини до філософсько-соціологічного, то створюються умови для плутанини, яка спотворює розуміння антропогенезу як перехідного періоду. Про таку плутанину в монографії І. Л. Андрєєва ми вже говорили. Це ж саме спостерігаємо і в праці Ю. І. Єфімова, присвяченій філософським проблемам антропогенезу. Спочатку він пише, що «антропогенез є особливий тип перехідного стану, і його суть є становлення людини і суспільства»⁴⁸, а потім стверджує, «що вихідним пунктом антропогенезу був перехідний стан»⁴⁹. І ще доводить, що «перехідний стан, котрий розгорнувся на стику двох форм руху матерії — біологічної та соціальної — охоплює великий проміжок часу порівняно з періодом антропосоціогенезу в цілому»⁵⁰. Причини цієї суперечливості відомі: це недотримання єдиного розуміння праці і єдиного розуміння людини.

Було б невірним стверджувати, що всі філософські дослідження з питань ге-

незису праці відзначаються некритичним підходом до використання констатацій конкретних наук. Є такі, котрі послідовно відстоюють цілісність антропогенезу як перехідного періоду від тварини до людини. Серед них необхідно назвати монографію С. С. Батеніна, присвячену проблемі людини взагалі, що містить в собі розділ, в якому послідовно розкривається проблема перехідних періодів розвитку і робиться вдала спроба застосувати її до вивчення антропогенезу. С. С. Батенін акцентує увагу на необхідності розгляду походження праці крізь призму становлення її предметної структури, що для археології є неабияким інтересом. Найбільш важливою рисою є те, що праця розглядається як соціоутворюючий процес, і що ця ознака праці пов'язується зі знаряддями праці першого підрозділу. С. С. Батенін переконливо доводить, що становлення праці поєднує в собі обидві складові єдиного генетичного процесу: становлення системи засобів праці та становлення суспільної людини як суб'єкта трудової діяльності⁵¹.

Можна було б продовжувати розгляд філософських досліджень з проблем генезису праці, але з наведеного вище зрозуміло, що у зв'язку з цією тематикою у філософії склалася непроста проблемна ситуація. Усе це повинно стати для філософів предметом особливого аналізу. Філософія не зможе справити позитивного методологічного впливу на розвиток конкретних наук, зокрема на археологію, коли на сторінках філософських видань і надалі будуть друкуватися надто суперечливі філософські концепції антропогенезу, котрі виникли як результат некритичної компіляції висновків конкретних наук. Це може лише призвести до збереження в них логічної неупорядкованості і стати перешкодою для об'єднання конкретних наук навколо єдиних філософських принципів дослідження, спрямованого на створення синтетичної картини антропогенезу. Адже конкретні науки, попри всі суб'єктивні моменти, об'єктивно не можуть не реагувати на філософські розробки.

Важлива роль археології у побудові теорії антропогенезу полягає, головним чином, в тому, як вона вирішує проблему походження праці, котра, як зазначалось, є її основним смисловим стрижнем. До висновків археології прислухаються й представники інших наук, які досліджують проблеми антропогенезу, бо саме археологія добуває матеріальні джерела з цієї проблеми. При намаганні описати загальну картину походження людства археологічні констатації щодо генезису праці беруть на озброєння інші наукові дисципліни. На жаль, до цього часу в питаннях походження праці археологія традиційно дотримується концепції одвічності праці в антропогенезі, бо розуміє працю надто вузько, лише як суто технологічний процес, та ігнорує її соціальноутворюючу функцію. При такому підході неможливо забезпечити методологічну чистоту аналізу археологічних фактів і забезпечити змістовний внесок археології в побудову теорії антропогенезу. Археологія не враховує те, що праця може бути лише тою формою знаряддевої діяльності, яка спирається на свідомість і має в своїй структурі спеціальну діяльність щодо створення засобів для виробництва знарядь. Побудована на штучно звуженому розумінні праці концепція одвічності праці в антропогенезі сприймається як аксіома, хоча з точки зору філософської методології такий підхід є хибним. Праця не може бути принесена ззовні: як основна суттєва характеристика людини, вона могла виникнути лише разом з людиною. Наші намагання довести, що в археологічних дослідженнях з проблем антропогенезу повинно бути забезпечене всеохоплююче розуміння праці, поки що підтримки не знаходять.

Практика свідчить, що археологія палеоліту своїми власними зусиллями не зможе побороти цю застарілу «хворобу» і, взявши на озброєння всеохоплююче розуміння праці, стати на шлях пошуку механізму її становлення в антропогенезі. Тим більше, що протягом останніх років археологія палеоліту втрачає ті зв'язки з іншими науками, які вона мала раніше, і вже самостійно намагається вирішувати складні міждисциплінарні проблеми. Під впливом нестримного процесу накопичення нових археологічних джерел у багатьох палеолітиків сформувалася впевненість у тому, що вони мають монопольне право на їх оцінку і, що міждисциплінарної співпраці може не бути.

У цій непростій ситуації від філософії слід очікувати суттєвої допомоги. У філософській думці добре відпрацьовані філософсько-методологічні засади вирішення проблеми. Найголовніші з них — це принципи праці, перехідності та цілісності. Здійснюючи методологічний аналіз археологічних побудов з проблем

антропогенезу, філософія має змогу допомогти археології позбутися так званої логіки здорового глузду, вийти на теоретичний рівень розробки проблеми і, таким чином, забезпечити повноцінну участь археології у створенні міждисциплінарної синтетичної теорії антропогенезу. Але для цього вона, перш за все, повинна відмовитися від некритичного сприйняття археологічних констатацій як абсолютно доведених.

Зрозуміло, що філософ не може замінити археолога, коли йдеться про інтерпретацію археологічних джерел, але він може і повинен давати методологічну оцінку археологічного бачення процесу та визначати ті його пункти, які несуть в собі поверховий емпіризм і суперечать методологічним засадам розробки проблеми. Отже, необхідний професійний філософський аналіз антропогенетичних побудов в археології. Для філософів це також дасть можливість постійно збагачувати себе знаннями фактичного матеріалу і більш впевнено почуватися у сфері конкретних археологічних реконструкцій. Лише за таких умов можна подолати взаємну недовіру, об'єднати свої зусилля на основі єдиних вихідних теоретичних засад і, таким чином, вийти на якісно новий рівень розробки проблеми.

¹ *Георгиев Ю. В., Шаронов В. В.* Исторический материализм как теория целостности человека. — Л., 1979. — С. 25.

² *Григорьян Б. Т.* Философская антропология. — М., 1982. — С. 178—187.

³ *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания. — М., 1977. — С. 19.

⁴ *Бекешкина И. С., Клягин М. В., Рябушкина И. Б.* Актуальні проблеми історичного матеріалізму: обговорення сучасного стану та перспектив розвитку // Філософська думка. — 1986. — № 4. — С. 110—117.

⁵ *Фролов И. Т.* Биология и будущее человека // Природа. — 1974. — № 2. — С. 47.

⁶ *Иванов В. П.* Мировоззренческие проблемы эволюции природы и становления человеческого общества // Человек и мир человека. — К., 1979. — С. 48.

⁷ *Молчанов И. Н.* Философские проблемы становления социальности в антропогенезе. — Автореферат кандидатской диссертации. — К., 1977.

⁸ *Смирнов С. В.* Становление основ общественного производства (материально-технический аспект проблемы). — К., 1983. — С. 57—61.

⁹ *Алексеев В. П.* Антропологические аспекты происхождения и становления человеческого общества // Проблемы этнографии и антропологии в свете научного наследия Ф. Энгельса. — М., 1972. — С. 76—77.

¹⁰ *Смирнов С. В.* Становление основ... — С. 59.

¹¹ *Зубов А. А.* Систематические критерии рода Номо и его эволюция // Вопросы антропологии. — 1973. — Вып. 43.

¹² *Крайнов Д. А.* Некоторые вопросы становления человека и человеческого общества // Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма. — М., 1971.

¹³ *Маркс К.* Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Твори. — Т. 23. — С. 175—177.

¹⁴ *Товмасын С. С.* Философские проблемы труда и техники. — М., 1972. — С. 58.

¹⁵ *Зубов А. А.* Систематические критерии... — С. 99.

¹⁶ *Шинкарук В. И., Молчанов И. М., Хорошилов В. К.* Питання діалектики в «Діалектиці природи» Ф. Енгельса // Філософська думка. — 1973. — № 3. — С. 61.

¹⁷ *Алексеев В. П.* Становление человечества. — М., 1984. — С. 136.

¹⁸ Там само. — С. 115.

¹⁹ Там само. — С. 129—130, 135.

²⁰ *Кларк Дж. Д.* Доисторическая Африка. — М., 1977. — С. 45.

²¹ *Семенов Ю. И.* К дискуссии по проблемам возникновения труда и становления человеческого общества // Советская антропология. — 1958. — № 4. — С. 21.

²² *Ракитов А. И.* Философские проблемы науки. — М., 1977. — С. 92.

²³ *Батенин С. С.* Человек в его истории. — М., 1976. — С. 54.

²⁴ *Хрустов Г. Ф.* О системе категорий экологической жизнедеятельности (в связи с проблемой антропогенеза) // Вопросы антропологии. — 1976. — Вып. 52. — С. 57.

²⁵ *Гиря Е. В.* Технологический анализ каменных индустрий. Методика микро-макроанализа древних орудий труда. — С-Пб., 1997.

²⁶ Там само. — С. 8.

²⁷ *Смирнов С. Н.* Диалектика отражения и взаимодействия в эволюции материи. — М., 1974. — С. 169—194.

²⁸ *Плетников Ю. К.* О природе социальной формы движения. — М., 1971. — С. 9.

- ²⁹ *Ефимов Ю. И.* Философские проблемы теории антропосоциогенеза. — Л., 1973. — С. 12.
- ³⁰ *Кузьмин В. П.* Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. — М., 1980.
- ³¹ *Смирнов С. В.* Генезис праці — фундаментальна проблема вивчення раннього палеоліту // Археологический сборник. — Донецк, 1995.
- ³² *Ефимов Ю. И.* Природное и общественное в человеческой предистории // Человек и природа. — М., 1980.
- ³³ *Андреев И. Л.* Происхождение человека и общества. — М., 1988. — С. 301.
- ³⁴ Там само. — С. 320.
- ³⁵ Там само. — С. 229.
- ³⁶ Там само. — С. 74.
- ³⁷ Там само. — С. 228.
- ³⁸ Там само. — С. 303.
- ³⁹ Там само. — С. 110.
- ⁴⁰ Там само. — С. 367—368.
- ⁴¹ Там само. — С. 283.
- ⁴² *Смирнов С. В.* Становление основ... — С. 8.
- ⁴³ *Андреев И. Л.* Происхождение человека... — С. 289.
- ⁴⁴ Там само. — С. 228.
- ⁴⁵ Там само. — С. 392.
- ⁴⁶ Там само. — С. 368.
- ⁴⁷ Там само. — С. 370.
- ⁴⁸ *Ефимов Ю. И.* Философские проблемы... — С. 64.
- ⁴⁹ Там само. — С. 153.
- ⁵⁰ Там само. — С. 154.
- ⁵¹ *Батенин С. С.* Человек в его истории. — М., 1976.

С. В. Смирнов

АНТРОПОГЕНЕЗ: ПУТИ СОТРУДНИЧЕСТВА АРХЕОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ В РАЗРАБОТКЕ ПРОБЛЕМЫ

Разработка фундаментальных оснований теории антропогенеза — прерогатива философии. Опираясь на деятельную сущность человека, системное понимание человека и общества, специфику переходных фаз в развитии, она формулирует исходные принципы исследования проблемы — принципы труда, целостности и переходности. В соответствии с этими принципами конкретные науки оценивают фактические данные, и на этой основе исследуют механизм антропогенеза — внутреннюю логику генетического процесса. Однако философия пока что мало интересуется тем, в какой мере и как последовательно конкретные науки используют разработанные ею методологические принципы. Чаще всего при попытках нарисовать общую картину антропогенеза она некритически переносит в философское знание выводы конкретных наук, и это приводит к существенным внутренним логическим противоречиям.

В разработке теории антропогенеза археология палеолита использует неоправданно узкое понимание труда только как технологического процесса и не использует его главную — социальнообразующую функцию, что фактически приравнивает труд к элементарной орудийной деятельности. В результате одностороннего понимания труда формулируются выводы о наличии сформированной трудовой деятельности в антропогенезе, что разрушает понимание антропогенеза как целостного процесса становления социальных и биологических характеристик человека и переходного периода от царства животных к человеческому обществу. Общая картина антропогенеза предстает как механическая сумма различных логически неупорядоченных концепций.

Со стороны философии необходимы отказ от некритического использования выводов археологии и постоянный методологический анализ археологических исследований по проблеме антропогенеза. Это даст возможность археологии палеолита при разработке данной проблемы отказаться от упрощенных построений и стать на путь последовательного обеспечения теоретического уровня исследования. Только при таких условиях философия может до конца выполнить свои методологическую и интегративную функции, и совместно с археологией и другими науками нарисовать логически упорядоченную синтетическую картину происхождения человеческого общества.

ANTHROPOGENESIS: THE WAYS OF COOPERATION BETWEEN ARCHAEOLOGY AND PHILOSOPHY IN A FURTHER DEVELOPING OF THE PROBLEM

It is a philosophy's prerogative to develop the fundamentals of Anthropogenesis Theory. Relying on the active nature of man, systemic realization of man and society, and a specific nature of transition phases in the development, philosophy formulates initial principles for studying the problem, i.e., the principles of labor, integrity, and transitionality. According to these principles, specific disciplines evaluate the factual evidence in order to study a mechanism of Anthropogenesis – inner logic of the genetic process. However, philosophy still shows a little interest in both the extent to which the specific disciplines use the developed methodological principles and a consistency of using these principles. In attempting to outline the process of Anthropogenesis, philosophers often take an uncritical approach in applying the conclusions of specific disciplines to philosophical knowledge. It leads to significant logical contradictions.

Developing the Theory of Anthropogenesis, the archaeology of the Paleolithic Age uses the unjustifiably narrowed definition of labor as a technological process while neglecting its principal socio/creative function. By these means, it reduces labor to the elementary tool-making activity. Consequently, some conclusions are made on that the developed labor activity existed as a natural feature of Anthropogenesis. It prevents scholars from understanding Anthropogenesis as an integral process of development of socio and biological characteristics of persons and transition from animal kingdom to human society. It presents Anthropogenesis as a mechanistic mixture of various logically irregular concepts.

What we need is to renounce an uncritical application of archaeological results by the philosophers for methodological analysis of archaeological studies of Anthropogenesis. It will open up possibilities for the archaeology of the Paleolithic Age to remove the simplified models to provide consistently some grounding in theory. It seems that this is the only way on which philosophy can perform its methodological and integral functions in full so that to outline the logically regulated synthetic picture of human origin in cooperation with archaeology and other disciplines.

Одержано 02.04.98

С. Кадров, Ю. Малєєв, М. Шміт

СХІДНА ГРУПА КУЛЬТУРИ КУЛЯСТИХ АМФОР ЗА ДАНИМИ РАДІОВУГЛЕЦЕВОГО ДАТУВАННЯ

У статті ми прагнемо подати перші наслідки радіовуглецевого датування, одержані для об'єктів східної групи ККА. Проводимо також попередній аналіз їх вивчення на фоні існуючих до цього часу поглядів на хронологію цієї групи.*

Працю присвячуємо пам'яті нещодавно померлого доктора історичних наук, дійсного члена Польської Академії Знань (PAU) І. К. Свєшинькова, який упродовж багатьох років досліджував східну групу культури кулястих амфор.

Культура кулястих амфор (ККА) є однією з головних культурних спільностей, що існували на зламі двох епох — енеоліту (неоліту) і бронзи. Зайнята населенням територія охоплювала басейн Ельби на заході і Дніпра на сході, сягаючи до бережжя Балтики на півночі і басейну Дунаю на півдні. На цьому загальному просторі найчастіше можна визначити три територіальні групи культури: західну, польську (або середню) та східну (рис. 1). Перша з них займає територію від басейну Одери на сході до басейну Ельби на заході, і від Балтики та Північного моря на півночі до Влтави на півдні. Середня група зосереджена в основному в

* Працю фінансовано Польським комітетом наукових досліджень (Проект № 1 HOIG 018 10).